

**До питання про соціальну опору Народно-ліберальної партії
Болгарії (1887–1894 рр.)**

Миколенко Дмитро Валерійович

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дом. тел.: (057) 710-06-40; моб. тел.: (097) 084-49-30; e-mail: dmikolenko@gmail.com

Миколенко Д. В. До питання про соціальну опору Народно-ліберальної партії Болгарії (1887–1894 рр.). Стаття присвячена аналізу соціального складу фракцій Народно-ліберальної партії у V, VI і VII Звичайних народних зборах Болгарії, за допомогою якого визначаються деякі особливості опори зазначеної політичної сили у суспільстві. Автор приходить до висновку, що НЛП, як і тогочасний політичний режим, у першу чергу знаходила собі підтримку в особі жителів міст і містечок. Більшість серед них складали чиновники і службовці, а також торговці й інтелігенція.

Ключові слова: Народно-ліберальна партія, «стамболовісти», Звичайні народні збори, соціальна опора.

Миколенко Д. В. К вопросу о социальной опоре Народно-либеральной партии Болгарии (1887–1894 гг.). Статья посвящена анализу социального состава фракций Народно-либеральной партии в V, VI и VII Обыкновенных народных собраниях Болгарии, с помощью которого определяются некоторые особенности опоры указанной политической силы в обществе. Автор приходит к выводу, что НЛП, как и политический режим С. Стамболова, в первую очередь находила поддержку в лице городских жителей. Большинство среди них составляли чиновники и служащие, а также торговцы и интеллигенция.

Ключевые слова: Народно-либеральная партия, «стамболовисты», Обыкновенное народное собрание, социальная опора.

Mikolenko D. V. To the question of social base of the People's Liberal Party of Bulgaria (1887–1894's). The paper aims to analyze the social structure of the People's Liberal Party in V, VI and VII Ordinary National Assembly of Bulgaria, which identifies some features of the base of foregoing political power in society. The author makes a conclusion that PLP, as political regime of Stambolov, primarily was supported by the citizens of cities and towns. Most of them were officials and employees, as well as merchants and intellectuals.

Keywords: People's Liberal Party, «stambolovisty», Ordinary People's Assembly, social base.

Під час політичної кризи 1886 р. у Болгарії значна частина членів Ліберальної партії дистанціювалася від свого лідера П. Каравелова й об'єдналася навколо С. Стамболова – голови Звичайних народних зборів (1884–1886 рр.), а згодом члена Регентської ради (1886–1887 рр.) і прем'єр-міністра країни (1887–1894 рр.). Саме тоді розпочалося формування нової політичної сили, яка у 1887–1894 рр. стала провладною та забезпечувала опору режиму в парламенті й суспільстві. Впродовж весни і літа 1890 р. відбулося її оформлення у повноцінну партію відому під назвою Народно-ліберальна (НЛП). 1886 року утворилося її центральне бюро, зародилися перші місцеві осередки, а у травні 1892 р. було прийнято перший статут та завершено розбудову мережі окружних і околіїних організацій [13, с. 74].

Згідно з диференціацією політичних партій, яку запропонував французький вчений-соціолог М. Дюверже, НЛП являла собою типову кадрову партію. Вона організувалася за ініціативи влади, не спиралася на широкі прошарки суспільства і не мала свого стабільного електорату, але при цьому протягом 1887–1894 рр. її члени складали більшість у парламенті – Звичайних народних зборах (ЗНЗ). Політична гегемонія забезпечувалася декількома засобами –

адміністративним ресурсом, фальсифікаціями, підкупом, залякуваннями, демагогією тощо, – для чого НЛП мала значні можливості. Її центральне бюро і місцеві осередки були тісно пов’язані з державним адміністративним апаратом, а уряд позбавляв опозицію можливості вільно конкурувати з провладною політичною силою [10, с. 15]. Як зазначав відомий болгарський політик А. Малінов, реальну гарантію успіху на парламентських виборах у Болгарії наприкінці XIX ст. забезпечувало Міністерство внутрішніх справ, у підпорядкуванні якого перебувала поліція [5, с. 174]. «Болгарський народ, – визнавав інший суспільно-політичний діяч Т. Тодоров, – сьогодні обере сім осіб із членів опозиційної партії, а завтра, коли вона прийде до влади, – сімсот сімдесят сім; все залежить від кулака, все залежить від батого – сильним буде він чи слабким» [2, с. 400].

Нестабільність електоральних симпатій болгар ускладнює можливість чіткого визначення соціальної опори НЛП – прошарки суспільства, які підтримували її політику та програмні цілі. У вітчизняній і болгарській марксистській історіографії була поширена думка, що партія у першу чергу спиралася на торгівельно-промислову буржуазію найбільших міст країни – Софії, Велико Тирново, Русе, Пловдива, Варни, Бургаса, Сливена, Пазарджика, адже інтереси саме цих верств населення вона намагалася забезпечити перш за все [3; 4; 13; 15; 18]. Проте подібне судження є доволі абстрактним та потребує уточнень і підтвердження фактичним матеріалом.

Сучасні дослідники переглянули деякі аспекти, пов’язані з розбудовою і діяльністю НЛП [6; 8; 12; 14; 16; 17; 19]. Але питання про соціальну опору партії «стамболовістів» до цього часу є відкритим. Перед істориками стоять завдання, по-перше, обрати метод, котрий дозволить найбільш точно визначити ті прошарки суспільства, на які спиралася НЛП; по-друге, позбутися застарілих штамів, притаманних марксистській історіографії; по-третє, спробувати створити соціальний портрет прибічника партії.

Як свідчить практика проведення парламентських виборів у Болгарії, електорат тієї чи іншої політичної сили не можна вважати її соціальною

опорою. Осіб, які через свої переконання та згідно зі своїми майновими інтересами віддавали свої голоси за НЛП було значно менше, аніж тих, хто під тиском поліції або за гроші приходив на дільниці і ставив позначку навпроти кандидата від провладної партії [9, с. 45].

Не зовсім точно соціальну базу НЛП відображають і її члени, адже серед них протягом 1887–1894 рр. нараховувалося чимало осіб, котрі приєднувалися до партії з кон'юнктурних міркувань, розраховуючи, що членство у провладній політичній силі розкриє перспективи для кар'єри, надасть можливість отримати посаду чиновника, а також лобіювати власні бізнес-інтереси. В останній чверті XIX ст. початковий етап роботи нового уряду супроводжувався масовою зміною партійної належності. Саме тому динаміку соціального складу членів болгарських партій простежити практично неможливо. Як правило, провладна політична сила збільшувала кількість своїх членів, часто-густо поповнюючи свої ряди за рахунок колишніх опонентів [2, с. 402]. Д. Цанков у 1883–1884 рр., В. Радославов у 1886–1887 рр. і С. Стамболов у 1887–1894 рр., очолюючи кабінет міністрів, без особливих зусиль об'єднали навколо себе значну частину представників Ліберальної партії та згодом створили окремі політичні сили.

На наш погляд, соціальну опору НЛП протягом 1887–1894 рр. найбільш об'єктивно характеризує її представництво у V, VI і VII Звичайних народних зборах. У парламент від «стамболовістів» здебільшого балотувалися перевірені люди, котрі зуміли довести свою відданість партії та особисто прем'єр-міністру. На передвиборчу кампанію вони витрачали власні кошти, що можна вважати абсолютно свідомим ризиком. Більшість із них – це відомі й авторитетні особи, які повинні були публічно підтримувати програму уряду і НЛП. Отже, бажання балотуватися у Народні збори накладало на політика додаткові обов'язки, що у свою чергу, змушувало його бути більш відповідальним при визначенні своєї партійної належності.

Список депутатів V, VI і VII ЗНЗ, в якому зазначено їхню партійну належність, місце проживання і професію, дає можливість створити соціальний портрет представника партії у парламенті з 1887 по 1894 р., котрий доповнює

загальне уявлення про опору політичної сили у суспільстві. Проаналізувавши ці дані, можна визначити чисельність представництва «стамболовістів» у законодавчому органі від кожного регіону і населеного пункту, належність депутатів від НЛП до того чи іншого соціального прошарку, а також простежити динаміку змін цих показників.

У V ЗНЗ (1887–1889 рр.) серед 290 депутатів (дані з урахуванням додаткових виборів 1888 і 1889 років) 176 були членами НЛП – 60,69 %*. Із них 123 – жителі міст, а 53 – сільських населених пунктів. При цьому 81 особа – це представники невеликих містечок, таких як Сілістра, Добрич, Преслав, Кюстенділ, Казанлик та інші, а 42 – промислових і торгівельних центрів країни (10 мешканців В. Тирново, по 9 – Софії і Русе, 4 – Пазарджика, по 3 – Пловдива і Варни, по 2 – Бургаса і Сливена).

Із 176 депутатів від НЛП 53 були чиновниками і службовцями різних рівнів влади (міністри, кмети, шкільні інспектори, околийні начальники тощо), 47 – торговцями, 38 – землеробами, 21 – адвокатами, 5 – вчителями, 3 – священиками, 3 – ремісниками, 2 – журналістами, 2 – лікарями і 2 – аптекарями. Рід занять і професія у даному випадку не дозволяють робити однозначні висновки щодо майнового стану того чи іншого депутата та відносити його до заможних, середніх або бідних верств населення. Проте очевидно є відсутність серед фракції «стамболовістів» представників крупного промислового і фінансового капіталу. Єдиний фабрикант у парламенті п'ятого скликання Д. Златев балотувався від Консервативної партії [10, с. 97-102].

У ЗНЗ шостого скликання (1890–1892 рр.) члени НЛП отримали 237 місць із 304 (дані з урахуванням додаткових виборів 1891 і 1892 років), тобто 77,96 %. Це на 17,27 % більше, ніж у V ЗНЗ. Лише 52 депутата-«стамболовіста» були селянами (21,94 % від загальної чисельності фракції). У порівнянні з V ЗНЗ, їхня кількість зменшилася на 8,17 %. Крім того, із 185 жителів міст 77 мешкало

* Особи, які змінювали свою партійну належність, не беруться до уваги.

у промислових і торгівельних центрах країни (що більше на 8,63 %), інші – у невеликих містечках (менше на 0,45 %).

Професійний склад фракції «стамболовістів» також зазнав змін у порівнянні з 1887–1889 рр. Кількість чиновників і службовців збільшилася на 7,86 %, торговців – на 2,41 %, журналістів – на 0,55 %, лікарів – на 0,13 %. А от представництво землеробів, адвокатів, учителів, ремісників, священиків і аптекарів зменшилося відповідно на 9,35 %, 4,33 %, 0,27 %, 1,28 %, 1,7 % і 0,72 %. Крім того, депутатами від НЛП стали 3 промисловця, 2 підприємця, банкір і фотограф [10, с. 146-151].

1893 року в Болгарії відбулися вибори до VII ЗНЗ (1893–1894 рр.), перемогу на яких знову святкувала провладна партія. Із 149 місць її члени отримали 114. Додаткові вибори, що проходили у 1894 р., закріпили перевагу НЛП. Її представництво розширилося до 129 осіб (загальна чисельність депутатського корпусу VII ЗНЗ станом на 1894 р. складала 167 осіб), що становить 77,25 % від загального числа депутатів (на 0,71 % менше, ніж у VI ЗНЗ).

Чисельність селян серед членів фракції НЛП знизилася до 17 осіб (13,18 % від загального представництва партії – це на 8,76 % менше, ніж у парламенті шостого скликання). Інші 112 депутатів були вихідцями з міст, при цьому 49 – із торгівельних і промислових центрів країни (більше на 5,49 % у порівнянні з аналогічними показниками VI ЗНЗ), а 63 – з невеликих містечок (більше на 3,27 %).

Як і у попередніх двох Народних зборах серед депутатів-членів НЛП найбільше було чиновників і службовців – 66 осіб (51,16 %). Друге місце за чисельністю посідали торговці – 28 (21,7 %); наступне адвокати – 20 (15,5 %); землероби – 8 (6,2 %); лікарі – 2 (1,55 %); банкіри, вчителі, аптекарі, журналісти і фотографи – по 1 (0,78 %). Динаміка представництва фракції «стамболовістів» протягом 1887–1894 рр. свідчить про зростання серед депутатів від НЛП кількості чиновників (на 21,05 %) і адвокатів (на 3,57 %). Натомість землеробів, торговців і вчителів стало менше, відповідно на 15,39 %, 5 % і 2,06 %.

Аналогічна тенденція простежується і щодо чисельності журналістів та аптекарів. А от священики і ремісники взагалі не були представлені у VII ЗНЗ [10, с. 191-194].

Таким чином, аналіз соціального складу фракції «стамболовістів» у ЗНЗ дозволяє зробити деякі висновки стосовно опори НЛП у болгарському суспільстві. Розповсюджена в історіографії теза про домінування серед електорату партії жителів найбільших промислових і торгівельних центрів країни не знаходить свого підтвердження. Серед депутатів-«стамболовістів» протягом 1887–1894 рр. переважали мешканці невеликих містечок. У V ЗНЗ значним було представництво селян. Проте у парламентах кожного наступного скликання воно зменшувалося. Влада, яку репрезентувала НЛП, у першу чергу намагалася знайти собі опору серед жителів адміністративних центрів, що є типовим для авторитарних режимів з характерною управлінською вертикаллю. Тому жителі сільських населених пунктів мали значно менше шансів стати депутатами Народних зборів. А от чисельність мешканців міст у парламенті постійно зростала. Показовим у цьому плані є приклад столиці, представництво якої з 1887 по 1894 рр. збільшилося на 7,29 % [Див. табл.].

Динаміка представництва НЛП у ЗНЗ від промислових і
торгівельних центрів країни*

Назва міста	НЛП у V ЗНЗ (%)	НЛП у VI ЗНЗ (%)	НЛП у VII ЗНЗ (%)	± Δ (%)
Софія	5,11	8,86	12,4	+7,29
Пловдив	1,7	5,9	5,43	+3,73
Варна	1,7	2,1	1,55	–0,15
Русе	5,11	4,22	3,88	–1,23
В. Тирново	5,68	6,75	6,2	+0,52
Бургас	1,14	0,42	2,33	+1,19
Пазарджик	2,27	1,69	2,33	+0,06
Сливен	1,14	2,1	2,33	+1,19

* Дані за: Палангурски М. Избори по стамболовистки (1887–1894 г.) / М. Палангурски. – Велико Търново, 2008. – С. 97-102, 146-151, 191-194.

Згідно з даними 1888 р. у Болгарії мешкало 518321 землеробів, 115648 робітників, 73103 ремісника, 32463 торговця, 28888 службовців (у тому числі інтелігенція), 195 промисловців (у наведених даних враховані тільки представники працюючого населення без членів їхніх родин) [1, с. 230]. Аналіз соціального складу фракцій «стамболовістів» у V, VI, VII Звичайних народних зборах засвідчив його невідповідність структурі населення країни. Він підтвердив кадровий характер Народно-ліберальної партії. Наявність значної кількості чиновників серед депутатів від НЛП вказує на міцний зв'язок цієї політичної сили з органами державної адміністрації і самоврядування. В особі міністрів, кметів, шкільних інспекторів, околіїх начальників влада мала надійну підтримку своїм законодавчим ініціативам у парламенті. Результат кожного голосування визначався «командою зверху», а Народні збори ставали повністю підконтрольними.

Падіння популярності партії серед народу, змушувало диктатуру вдаватися до штучного збільшення кількості чиновників у ЗНЗ за рахунок скорочення представництва інших верст населення. Делегуючи у Народні збори повністю залежних від влади осіб, керівництво НЛП було впевнене у їхній цілковитій підконтрольності та відданості. Необхідність таких заходів стала очевидною: у суспільстві поширювалися критичні настрої по відношенню до «стамболовістів», генератором яких виступила об'єднана опозиційна коаліція, сформована 1893 р. впливовими політиками – К. Стоїловим, Г. Начовичем і В. Радославовим [7, с. 21].

Як показав подальший розвиток подій, наявність серед депутатів від НЛП значної кількості чиновників мала негативні наслідки для партії. Після відставки прем'єр-міністра С. Стамболова у 1894 р. дехто з представників цього соціального прошарку змінив свою партійну належність, приєднавшись до опонентів. Наприклад, колишній міністр фінансів І. Салабашев примкнув до «каравелістів», а кмети Пловдива та Іхтімана – К. Калчов і З. Лясков – вступили до лав «радославовістів» [10, с. 191-194].

Другу за чисельністю соціальну групу серед «стамболовістів» у парламентах V, VI і VII скликань складали торговці. Більшість із них – прибічники економічних заходів кабінету міністрів, у першу чергу – протекціоністських [13, с. 73]. Це підприємці, одні з яких займалися експортом товару вітчизняного виробництва, інші – його реалізацією на внутрішньому ринку. Всі вони були зацікавлені у захисті свого бізнесу з боку влади та отриманні можливості лобіювання вигідних власних проектів. Непоодинокі випадки зміни ними партійної належності після відставки С. Стамболова підтверджують подібні корисні мотиви їхнього балотування у депутати. Наприклад, жителі Казанлика І. Стоков і П. Нейков 1894 р. приєдналися до «радославовістів», аналогічно вчинив і В. Карагьозов із міста Габрово, а разградський підприємець Х. Ашимов став членом Народної партії. Однак при цьому слід зазначити, що після переходу НЛП в опозицію, більша частина торговців – представників «стамболовістів» у V, VI і VII ЗНЗ – все-таки залишилися у складі партії [10, с. 191-194].

За результатами парламентських виборів 1887 р. землероби – одна з найчисельніших соціальних груп проурядової фракції, проте у Народних зборах наступних скликань їхня кількість стрімко зменшувалася [10, с. 97-102, 146-151, 191-194]. Подібну тенденцію можна пояснити тим, що у містах функціонували набагато потужніші осередки НЛП, а політичне життя було динамічнішим, тому селяни все частіше поступалися своїм місцем більш активним соціальним прошаркам – чиновникам і торговцям. Необхідно відзначити, що землероби – це дисципліновані та віддані партійці. Після відставки уряду С. Стамболова жоден колишній депутат, представник цього соціального прошарку, не перейшов до лав опонентів [10, с. 191-194].

Болгарська інтелігенція у парламентських фракціях «стамболовістів» була представлена адвокатами, вчителями, журналістами, лікарями й аптекарями – переважно освіченими людьми з високим, у порівнянні з іншими верствами населення, рівнем політичної культури. Упродовж 1887–1894 рр. чисельність представників цієї соціальної групи серед депутатів від НЛП поступово

зменшувалася [10, с. 97-102, 146-151, 191-194], що відбувалося паралельно із зростанням кількості чиновників і торговців. Для провладної партії «дисципліновані» бюрократи та заможні підприємці у Народних зборах були кращим варіантом, аніж критично налаштована інтелігенція, яка мала свою особисту думку при обговоренні того чи іншого питання.

Наприкінці 1880-х – на початку 1890-х рр. ремісники складали приблизно 9 % від загальної чисельності активного населення Болгарії [1, с. 230]. При цьому у фракціях «стамболовістів» їх нараховувалося небагато: три особи у V ЗНЗ, одна у VI і жодної у VII. Подібне явище пояснюється кількома причинами. По-перше, політика уряду, спрямована на розвиток вітчизняної промисловості, призводила до розорення дрібних підприємців. Це позбавило провладну НЛП прихильності кустарів. По-друге, низький рівень освіти, політичної культури та матеріального забезпечення переважної більшості представників зазначеної соціальної групи ставали на заваді для балотування у депутати [11, с. 111-124].

З 1887 по 1894 рр. у парламентських фракціях НЛП нараховувалося лише три промисловця: сливенський фабрикант А. Саріїванов та представники тютюнового виробництва – Д. Рачев із містечка Севлієво і М. Дойчинов із Ловеча. Всі вони були членами VI ЗНЗ [10, с. 97-102, 146-151, 191-194]. Заходи уряду С. Стамболова, направлені на захист внутрішнього ринку від засилля імпорتنих товарів, відповідали інтересам вказаної верстви населення. Проте в країні у період правління «стамболовістів» вона все ще залишалася нечисленною (у 1888 р. лише 195 осіб) [1, с. 230]. Саме цей факт пояснює їхнє незначне представництво у Народних зборах.

Таким чином, аналіз складу парламентських фракцій НЛП за часів уряду С. Стамболова засвідчив диспропорцію між представництвом партії у законодавчому органі та соціальною диференціацією населення країни. Це дає змогу визначити ті прошарки населення, які складали опору «стамболовістів» у суспільстві. Партія, як і тогочасний політичний режим, у першу чергу знаходила собі підтримку в особі жителів міст і містечок. Більшість серед них –

це чиновники і службовці, а також торговці й інтелігенція. Отже, розповсюджена у марксистській історіографії теза щодо опори НЛП на представників торгівельно-промислової буржуазії найбільших міст країни не знайшла підтвердження.

Примітки

1. *История на България* / Ред.: Д. Косев, Х. Христов, Н. Тодоров. – Т. 7. – София, 1991.
2. *Йоцов Я.* Буржуазная демократия в Болгарии 1879–1923 гг. / Я. Йоцов // *Etudes historiques*. – София, 1970. – Т. 5.
3. *Лямцева Л.* Болгарские буржуазные партии в конце XIX – начале XX в. / Л. Лямцева // *Социально-политические проблемы в истории зарубежных стран*. – Сыктывкар, 1994.
4. *Маковецкая Т.* Буржуазный парламентаризм в Болгарии: становление и развитие (от освобождения страны от османского ига до ее вступления в первую мировую войну) / Т. Маковецкая // *История и культура Болгарии*. – М., 1981.
5. *Малинов А.* Под знака на острастени и опасни политически борби / А. Малинов. – София, 1991.
6. *Николова В.* Към типологията на политическите партии в България в края на XIX и началото на XX век / В. Николова // *Втори международен конгрес по българистика. София, 25 май – 3 юни 1986 г. – Доклади*. – Т. 8: *България след Освобождението (1878)*. – София, 1988.
7. *Николова В.* Между консерватизма и либерализма. Народната партия. 1894–1920 г. / В. Николова. – Велико Търново, 2004.
8. *Николова В.* Политическите партии в България (1885–1918): Общи черти и специфика / В. Николова // *Проблеми на новата и най-новата политическа история на България*. – София, 1991.
9. *Палангурски М.* Избирателната система в България (1879–1911 г.) / М. Палангурски. – Велико Търново, 2007.

10. *Палангурски М.* Избори по стамболовистки (1887–1894 г.) / М. Палангурски. – Велико Търново, 2008.
11. *Парушева Д.* Политическа култура и култура в политиката: Балканите в края на XIX и начало на XX век / Д. Парушева // Историческо бъдеще. – 1998. – № 1.
12. *Петров Т.* Партиите при управлението на Стамболов / Т. Петров [Електронний ресурс]. Режим достъпу: <http://www.point-of-view.org/?p=90>. Достъп – 01. 09. 2011 г.
13. *Програми*, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879–1918 / Съст.: В. Николова, Д. Саздов. – София, 1992.
14. *Саздов Д.* Българските буржоазните партии, кризата в монархическата институция и възстановяването на руско-българските отношения (1887–1896) / Д. Саздов // Модерния историк: Въображения, информираност, поколения. – София, 1999.
15. *Саздов Д.* Многопартийната политическа система и монархическият институт в България (1879–1918) / Д. Саздов. – София, 1993.
16. *Танкова В.* Проблеми на организационното устройство и развитие на Народнолибералната партия (1886–1894) / В. Танкова // Векове. – 1988. – № 5.
17. *Танкова В.* Първият конгрес на Народно-либералната (стамболовистката) партия? / В. Танкова // Исторически преглед. – 1991. – № 5.
18. *Nikolova V.* The problem of power in the theory and practice of the bourgeois parties in Bulgaria from the end of 19th century to the year 1912 // Etudes historiques. – Vol. 14. – Sofia, 1990.
19. *Perry D.* Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870–1895 / D. Perry. – Durham, 1993.